

SPOMEN BOŽJIH DJELA – ZALOG NADE U SIGURNU BUDUĆNOST

Mato ZOVKIĆ, Sarajevo

Sažetak

Kristovo utjelovljenje i mesijansko djelovanje bilo je početak »milosne godine Gospodnje« koja i danas traje. Zato je jubilej 2000. na koji nas Ivan Pavao II. zove i sprema sjećanje na prošlost koja traje i vodi u budućnost koja je počela. Biblijski pojam spomena (*zikkaron, anamnesis*) sadrži povijesno i liturgijsko prisjećanje na prošle Božje zahvate od kojih Božji narod živi u sadašnjosti. Takav je šabat kao tjedni spomen stvorenosti na sliku Božju, oslobođenja iz ropstva i uključenosti u narod Božji. Takva je Pasha kao godišnji spomen izbavljenja već dogođenog i stalno iščekivanog. Takva je Isusova i naša molitva da dođe kraljevstvo Očeve kojemu se Isus stavljao potpuno na raspolaganje te traži da i mi tako postupamo. Crkva upriputnjujući prošla djela Božja vrši svoje poslanje kao narod Božji koji putuje prema eshatonu, a budućnost ljudi i svemira gleda kao ostvarenje Božjih obećanja.

Ključne riječi: spomen, šabat, Pasha, kraljevstvo Božje, eshatološko usmjerenje.

Ove jeseni iznova sam proučio Papino apostolsko pismo *Tertio millenio adveniente* (= TMA) spremajući predavanje za svećeničku koronu kreševskog, tuzlanskog, ramskog i sarajevskog dekanata u Vrhbosanskoj nadbiskupiji.¹ Opažio sam da Ivan Pavao II. cijelom prvom poglavlju, u kojem tumači povod i pojam jubileja, daje naslov uzet iz Heb 13,8: »Isus Krist je isti jučer, danas ...« Petom, završnom poglavlju ponovno daje naslov preuzet iz Heb 13,8: »Isus Krist je isti ... uvijek.« Uz ovaj novozavjetni tekst, koji je središte kristologije o Isusu kao jedincatom velikom svećeniku novoga saveza u Heb², Papa se oslanja na Gal 4,4 te Lk 4,16–30 pri obrazlaganju otajstva Kristova utjelovljenja i potrebe da mi kršćani zajedno s drugim ljudima dobre volje sadržajno obilježimo završetak drugog i početak trećeg tisućljeća.

¹ Usp. M. ZOVKIĆ: »Papin poziv na jubilej 2000.«, *Vrhbosna* 1996., 252–255.

² Usp. A. VANHOYE: »'Gesù Cristo è lo stesso ieri, oggi e sempre'. L'anno santo come celebrazione del mistero della salvezza«, *Tertio millenio adveniente. Lettera apostolica di Giovanni Paolo II. Testo e commento teologico-pastorale*, Milano, Edizioni San Paolo 1996., 59–70.

Vodeći računa o drugim temama u okviru ovog teološko-pastoralnog tjedna za prezbitere Crkve u Hrvata – osobito onima koje obrađuju dr. T. Z. Tenšek i dr. A. Mateljan – podsjetit ćemo se na biblijsko poimanje vremena³, aktivnog spomena od kojega biblijski vjernici preživljavaju sadašnjost i nadaju se boljoj budućnosti⁴, kraljevstva Božjeg kao glavne teme Isusova propovijedanja i zbilje koja po Isusu postaje već sada dostupna ali još ne sasvim dostignuta⁵. Pitat ćemo se, što su povijesni čitatelji Heb 13,8 razumijevali pod izrekom da je Isus Krist isti »jučer, danas i uvijek«? Što to znači za Crkvu koja slavi jubilej utjelovljenja Kristova?

Šabat – tjedni spomen stvorenosti na sliku Božju, oslobođenja iz ropstva i uključenosti u narod Božji

Tko je pažljivo čitao *Katekizam Katoličke crkve* iz god. 1992. sjetit će se da na početku odsjeka o dekalogu stoji tekst zapovijedi Božjih u tri stupca i tri verzije: Izl 20,2–17; Pnz 5,6–21 i »Vjeronaučna formula«. U obje verzije teksta iz SP stoji povijesni uvod: »Ja sam Gospodin, Bog tvoj, koji sam te izveo iz zemlje egiptaske, iz kuće ropstva.« Tako su Božje zapovijedi posljedica pristajanja uz Boga saveznika i osloboditelja. Bog najprije nešto čini za svoj narod, a zatim nešto tra-

³ Tijekom spremanja u Sarajevu su mi bili dostupni glavni leksikoni i neke monografije iz osobne biblioteke te biblioteke kolege B. Odobašica koji predaje Stari zavjet. Usp. M. JOIN – LAMBERT – P. GRELOT: »Vrijeme«, RBT (Zagreb, KS 1969.), 1458–1472; T. HOLZ: »Aion – Zeit, Ewigkeit, Welt«, H. BALZ – G. SCHNEIDER (Hrsg.): *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Band I, Stuttgart, Verlag W. Kohler 1980., 105–111; A. MARANGON: »Tempo«, *Nuovo dizionario di teologia biblica*, Milano, Edizioni paoline 1988., 1519–1532; M. RUSSOTTO: »'Il Giubileo' nel tempo. Rivistando la tradizione biblica«, u komentaru TMA navedenom u bilješki 2, 21–35. Autor uglavnom tumači TMA br. 9–13.

⁴ Usp. J. CORBON: »Sjećanje (Spomen)«, RBT, 1172–1176; H. EISING: »Zakar, zeker, zikkaron, zakarah«, G. J. BOTTERWECK – H. RINGGERN: *Theological Dictionary of the Old Testament*, Volume IV, Grand Rapids, Michigan, W. B. Eerdmans Publishing Company 1980., 64–82; G. HENTON DAVIES: »Memorial, Memory«, *The Interpreter's Dictionary of the Bible*, Volume 3, Nashville, Abingdon Press 1962., 344–346; H. PATSCH: »Anamnesis – Erinnerung«, *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament I*, 203–205.

⁵ Usp. H. KLEINDIENST – K. G. KUNH – K. L. SCHMIDT: »Basileus, basileia, basileuo«, ThWNT I (1933.), 562–595; R. DEVILLE – P. GRELOT: »Kraljevstvo«, RBT, 440–449; R. SCHNACKENBURG: *Règne et Royaume de Dieu. Essai de théologie biblique*, Paris, Editions de L'Orante 1965.; H. MERKLEIN: *Jesu Botschaft von der Gottesherrschaft. Eine Skizze*, Stuttgart, Verlag Katholisches Bibelwerk 1983.; H. SCHÜRMAN: *Gottes Reich – Geschick Jesu. Jesu ureigener Tod im Licht seiner Basileia-Verkündigung*, Freiburg, Herder 1983.; S. A. PANIMOLLE: »Regno di Dio«, *Nuovo dizionario di teologia biblica*, 1296–1322; W. KASPER: *Isus Krist*, Split, Crkva u svijetu 1995., 81–100; M. ZOVKIĆ: *Isusove paradoksalne izreke*, Sarajevo – Bol, VVT 1994., 192–247.

ži od tog naroda. Zato je i odredba o obdržavanju tjednog dana odmora spomen na određena Božja djela, i to prvenstveno za zajednicu i tek zatim za pojedince⁶.

Odredba o šabatu u Post 2,2–3 proširuje potrebu svetkovanja jednog dana u tjednu na sve čovječanstvo (a da to ne bude samo svojstveno židovstvu): »*I sedmoga dana dovrši Bog svoje djelo koje učini. I počinu sedmi dan od svega djela koje učini. I blagoslovi Bog sedmi dan i posveti, jer u taj dan počinu od svega djela svoga koje učini.*« Svećenički nadahnuti pisac bitno veže tjedni dan počinka uz stvaranje prvog ljudskog para, muškarca i žene koji su oboje zajedno slika Božja. Za razliku od srednjovjekovnih tumača koji su u razumskoj duši i osobnoj slobodi gledali čovjekovu sličnost s Bogom, današnji egzegeti kažu da je ta sličnost također i u otvorenosti za drugoga, u sposobnosti biti u razumskom, humanom i ljubavljvu prožetom odnosu prema drugome. Zato tjedni *šabat* čuva i produbljuje sličnost s Bogom kod svih ljudi⁷. »Blagosloviti« i »svetkovati« jedan dan u tjednu znači priznavati ovisnost ljudi kao stvorenja od Boga kao Stvoritelja te podržavati u sebi i drugima sposobnosti i vrline koje su izraz čovjekove stvorenosti na sliku Božju: »Blagoslovivši šabat, Bog je u vremenski ritam svoga stvorenja unio sposobnost da stalno proizvodi nove 'sedme dane', dane odmora i posvećenja. Čovjek nije stvoren samo da radi, kako su smatrali Babilonci, nego je stvoren na sliku Boga koji radi i odmara. Božji 'ritam' rada i odmora – mitski i simbolički izričaj – uveden je u svijet ljudi kako bi ljudski rad stvarao boravište za Boga te čovjekovo odmaranje davalo prostor za sveto povezivanje s njime. Samo tako ljudski svijet može postati dostojno prebivalište za Boga te za čovjeka obitavalište slobode i radosti.«⁸

⁶ Nažalost, većina katekizama i molitvenika ne donosi ovaj povijesni uvod u dekalog i tako kod vjernika koji uče Božje zapovijedi ne povezuje čudoređe s otkupiteljskim djelovanjem Božjim u prilog pojedincima i zajednici. Uz ovu, druge glavne razlike između »vjeronaučne formule« i biblijskog teksta dekaloga su: 1) Treća zapovijed u SP glasi: »Sjeti se da svetkuješ *dan subotni*«, dok je u katekizmu to usklađeno s prvim danom tjedna kao danom euharistije i zato Danom Gospodnjim: »Spomeni se da svetkuješ *dan Gospodnji*«; 2) Šesta zapovijed u SP glasi: »Ne učini *preljuba*«, a u katekizmu: »Ne *sagriješ bludno!*« Dok je u SZ vezala samo osobe u braku, u NZ traži od svih vjerničko postupanje na području ljudske seksualnosti. 3) Izl 20,17 i Pnz 5,21 donose širu verziju 9. i 10. zapovijedi: vjernik ne smije poželjeti kuću, ženu, slugu i sluškinje, vola, magarca (Izl), odnosno uz to još »ni njive« (Pnz) svoga bližnjega. O ovim razlikama trebali bi vjeroučitelji upozoravati svoje vjeroučenike koji će prije ili kasnije osobno ili preko reformacijskih kršćana doći do biblijskog teksta dekaloga. Trebalo bi im objašnjavati zašto je crkveno učiteljstvo unijelo ove zakonite promjene, iako se radi o riječi Božjoj.

⁷ Usp. komentar Post 1,1 – 2,4 B. VAWTER: *On Genesis. A New Reading*, Garden City, New York, Doubleday 1977., 37–63.

⁸ A. BONORA: »Decalogo«, *Nuovo dizionario di teologia biblica*, 370–384, citat na str. 379 (pri tumačenju Post 2,1–4a).

Prva verzija dekaloga u SZ nalazi se u prikazu sklapanja saveza pod Sinajem, što noviji komentatori s pravom naglašavaju.⁹ Treća zapovijed povezuje spomen i svetkovanje, jer bi Izl 20,8 trebalo doslovno prevesti: *Spominji se dana šabata posvećujući ga* (hrvatski sadašnji prijevod: »Sjeti se da svetkuješ dan subotni«). U masoretskom tekstu za »spominji se« stoji imperativ glagola *zakar* koji se u različitim oblicima upotrebljava 119 puta u smislu da se ljudi spominju Božjih djela ili se Bog spominje svoga naroda. Zanimljivo je da na paralelnom mjestu Pnz 5,12 stoji imperativ glagola *šamar* prema kojemu šabat vjernici trebaju »čuvati, obdržavati«. Slično u Ps 103,18 dolaze oba glagola kao sinonimi: »A ljubav Jahvina vječna je nad onima što savez njegov čuvaju i pamte mu zapovijedi da ih izvrše.« Zato »spominjati« šabat u Pnz 20,8–11 znači tjednim danom odmora uprisutnjivati oslobođenje iz egipatskog ropstva. Istina je da u Izl 20,8–11 obrazloženje šabata spominje samo Božje djelo stvaranja, ali u paralelnom tekstu Pnz 5,15 stoji: »Sjeti se (*zakar*) da si i ti bio rob u zemlji egipatskoj i da te odande izbavio Jahve, Bog tvoj, rukom jakom i ispruženom mišicom. Zato ti je zapovjedio Jahve, Bog tvoj da držiš (*asah*) dan subotnji«. Razlog zašto u obitelji vjernika ne smiju na dan šabata raditi »došljaci unutar vrata tvojih« ni »sluge i sluškinje tvoje« jest što je sav Izrael bio u ropstvu. Bog osloboditelj traži tjedni spomen oslobođenja i takvu zaštitu svih u narodu Božjem da žive kao ekonomski i socijalno slobodni ljudi. Zato je šabat protest protiv socijalnih nepravdi u svim državama i svim vremenima. Šabat je ujedno poziv na izgradnju pravednog društva: »'Pravedno društvo' rađa se u stvari kao Božji dar ondje gdje se čovjek ne brine samo za sebe pomoću svoga rada, nego se otvara Bogu slavljenjem blagdana. Radničko društvo koje bi se temeljilo na radu a ne na blagdanu posvećenom Jahvi, bilo bi društvo koje stvara ropstvo.«¹⁰

Iz općeg uvoda u Stari zavjet svi se sjećamo da je građa Petoknjžija oblikovana stoljećima ali je u konačnom obliku zapisana iza babilonskog sužanjstva. Osobito Izlazak i Ponovljeni zakon kao da pokazuju iskustvo novog sužanjstva u kojem se izraelski narod čvršće povezao u zajedništvo međusobno i sa svojim Bogom.¹¹ Jezična i tematska analiza pokazuje da je Pnz sastavljen poslije 560.

⁹ Usp. M. VUGDELIJA: *Božje zapovijedi: putokaz autentičnog življenja i danas?!*, Makarska, Franjevačka visoka bogoslovija 1989., 2–28. I. FUČEK: *Poruka prve ploče. Tri Božje zapovijedi*, Zagreb, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove 1990., 11–28. F.-L. HOSSFELD: *Der Dekalog. Seine späten Fassungen, die originale Komposition und seine Vorstufen*, Freiburg Schweiz, Universitätsverlag 1982., 163–213; R. LAVOIE: *Exegèse du décalogue (Ex 20,2–17 et Dt 5,6–21) – Influence de sa morale chez les prophètes (Os 4,1–3 et Jr 7,1–15) et dans l'histoire de la catéchèse*, Université de Paris – Sorbonne 1981., 237–258 (neobjavljena disertacija, priređena pod vodstvom H. Cazellesa).

¹⁰ A. BONORA: *Art. cit.*, 378.

¹¹ Za književnu analizu građe sadržane u Pentateuhu, usp. W. J. HARRINGTON: *Uvod u Stari*

god. pr. Kr. te da staru zakonodavnu građu prilagođuje novoj socijalnoj situaciji Izraelaca.¹² U sužanjstvu, pomoću obdržavanja šabata Izraelci su očuvali svoj nacionalni i religijski identitet: »Dok su drugi hodočasnički blagdani postali izlišni, (u sužanjstvu) se moglo nadovezati na šabat kao decentralizirani blagdan kulturnih tradicija predužanjanskog vremena.«¹³ Osobito je za Židove dijaspore bilo presudno svetkovanje subote kao blagdana uključenosti u saveznički narod Božji. Nisu u tuđoj zemlji mogli uvijek obdržavati propis o mirovanju, ali su mogli sastajati se po svojim sinagogama na subotnje bogoslužje riječi. U tuđini su zaboravili svoj jezik, ali im je obdržavanje šabata bitno pomoglo da sačuvaju svoju religijsku i nacionalnu svijest. M. Vugdelija u obradi treće zapovijedi više puta spominje teologiju šabata kako ju je prikazao suvremeni židovski filozof i mislilac Abraham Joshua Heschel (1907.–1972.) u svojoj knjizi o šabatu. Za njega je subota nadahnitelj, a drugi dani su od nje nadahnuti, po njoj je židovski narod zaručen s vječnošću. Imajući na umu katastrofu svoga naroda za vrijeme ustanka protiv Rimljana 66. do 73. te za vrijeme nacističkog istrebljivanja Židova 1939. do 1945. Heschel kaže: »Subote su naše velike katedrale; to je naša svetinja nad svetinjama; ta svetišta nisu uspjeli zapaliti ni Rimljani ni Nijemci ... Ono što smo mi ovisi o onome što je subota za nas.«¹⁴

Kršćani su se u »prvi dan tjedna« počeli sastajati na »lomljenje kruha« (usp. 1 Kor 16,1–4; Dj 2,42–46; 20,7–12) te su taj dan prozvali i »Danom Gospodnjim« (Otk 1,10). Bio je to izraz vjere u uskrsnuće Isusovo kojim počinje obnovljeno čovječanstvo s novim dostojanstvom svakog čovjeka a time i potreba poštivanja socijalne pravde među ljudima te uključivanja u Crkvu kao novi narod Božji, sastavljen od svih naroda svijeta. Zato u »vjeronaučnoj formuli« dekaloga, kako je donosi *Katekizam*, stoji: »Spomeni se da svetkuješ dan Gospodnji.« Sve ono što je prisutno u starozavjetnoj teologiji šabata ostaje prisutno i u novozavjetnoj teologiji prvog dana u tjednu. To je tjedni spomen prošlih Božjih djela od kojih zajednica živi u sadašnjosti. U Tritozajzi obnovljeno svetkovanje šabata

zavjet – spomen obećanja, Zagreb, Kršćanska sadašnjost 1977., 117–162; C. TOMIĆ: *Poruka spasenja Svetog pisma Starog zavjeta*, Zagreb, Provincijalat franjevac konventualaca 1983., 20–53; R. E. MURPHY: »Introduction to the Pentateuch«, *The New Jerome Biblical Commentary*, London, Geoffrey Chapman 1990., 3–7; L. BOADT: »The Pentateuch«; D. SENIOR – M. A. GETTY – C. STUHLMUELLER (ed): *The Catholic Study Bible – The New American Bible*, New York, Oxford University Press 1990., RG 36–55. »Mojsije je bio utemeljitelj Izraelove vjere koju nalazimo u Bibliji. Petoknjžje ipak sadrži mnoge tradicije, zakone, zgode, himne i refleksije koje su dodavali kasniji naraštaji sve do vremena kad ga je Ezra dovršio te ga proglašio sakralnim tako da više nisu bila dopuštena daljnja dodavanja« (38).

¹² Usp. J. BLENKINSOPP: »Deuteronomy«, NJBC, 94–109, osobito 95.

¹³ F. L. HOSSFELD: *Op. cit.*, 251.

¹⁴ Usp. M. VUGDELIJA: *Op. cit.*, 69–71.

predznak je budućeg sveopćeg okupljanja naroda na Božjoj gori Sionu i spasenja koje će biti dostupno svima (usp. Iz 56,1–8; 58,13–14; 66,23). Ova eshatonska usmjerenost tjednog dana svetkovanja i ljudskog druženja još je više prisutna u kršćanskom »danu Gospodnjem«: »Smještena između Kristova uskrsnuća i njegova slavnog povratka na koncu povijesti, nedjelja je snažni trenutak u kojem se obavljaju geste što daju značenje i čvrstoću sadašnjem vremenu, vremenu ispunjenja i čekanja: večera Gospodnja, propovijedanje (Dj 20,7 sl.), ljubav (1 Kor 16,2 sl.)«. ¹⁵ *Katekizam* uči da »nedjeljna Euharistija utemeljuje i učvršćuje cjelokupno kršćansko djelovanje ... Sudjelovanje u zajedničkom euharistijskom slavlju dana Gospodnjega svjedočanstvo je pripadnosti i vjernosti Kristu i njegovoj Crkvi« (br. 2181–2182). Mi kršćani vjerujemo da je prvi dan tjedna ispunjenje subote zato što se tog dana Uskrsli dao prepoznati kao Živi i Nazočni: »Po Kristovoj Pashi nedjelja ispunja duhovnu istinu hebrejske subote i naviješta čovjekov vječni počinak u Bogu ... Nedjeljno bogoslužje dovršenje je čudorednog propisa Starog saveza, od kojega preuzimlje ritam i duh slaveći svaki tjedan Stvoritelja i Otkupitelja svoga naroda« (br. 2175–2176).

Pasha – godišnji spomen dogođenog i iščekivanog izbavljenja

Izl 12 – 13 donosi dug odsjek o slavljenju Pashe kao spomena na izbavljenje izraelskih prvorođenaca od pomora u Egiptu, na sklapanje saveza pod Sinajem i ulazak u obećanu zemlju. Sam književni sastav ovog odsjeka odražava povijest i pouku, povijesni spomen i liturgijsku aktualizaciju povijesnog događaja. ¹⁶ S Pashom je ubrzo povezan i Blagdan Beskvasnih hljebova koji podsjeća na žurni izlazak iz Egipta i vrijeme hoda kroz pustinju. Očevi su zadušeni da na obiteljskoj gozbi o Pashi djeci tumače smisao blagdana: »To je ono što mi je Jahve učinio kad sam se iz Egipta izbavio. Neka ti to bude kao znak i kao opomena (*zikkaron*) na tvome čelu: da Jahvin zakon bude uvijek na tvojim ustima« (Izl 13,8–9). Uočimo svu dubinu izraelskog *zakar* (= spominjati) i *zikkaron* (= spomen): Bog je djedove izveo iz Egipta a svaka nova generacija koja slavi Pashu to doživljava kao da je njoj učinio, živi kroz povijest od Božjih djela u prošlosti. Ovdje ne možemo ulaziti u sve dimenzije židovske i kršćanske Pashe. ¹⁷

¹⁵ B. MAGGIONI: »Liturgia e culto«, *Nuovo dizionario di teologia biblica*, 835–847, citat str. 845.

¹⁶ Usp. komentar Izl 12 – 13 od V. Gattija u zbornom komentaru SP, L. PACOMIO – FL. DALLA VECCHIA – A. PITTA: *La Bibbia Piemme*, Edizioni Piemme 1995., 207–213.

¹⁷ Usp. P. E. BONNARD: »Pasha«, RBT, 828–835. R. FABRIS: »Pasqua«, *Nuovo dizionario di teologia biblica*, 1114–1122; H. URS VON BALTHASAR: *Mysterium paschale. Sveto trodnevje smrti, pokopa i uskrsnuća našega Spasitelja*, Zagreb, KS 1993.; W. KASPER: *Isus Krist*, 133–194.

Za Židove biblijskog vremena – kao i za današnje Židove koji su to i religijski a ne samo etnički i kulturno – Pasha je spomen na izlazak iz egipatskog ropstva, na sklapanje saveza s Bogom pod Sinajem, na ulazak u zemlju obećanja i na slobodu koju Bog dariva. Židovi dijaspore pri čestitanju blagdana jedni drugima i danas govore: »Sljedeće godine u Jeruzalemu!« U toj čestitki ima ponešto i nacionalne te političke eshatologije, ali kod religioznih Židova ne radi se samo o nadi u ponovno okupljanje u Svetoj zemlji. Pashalna gozba povezuje sudionike s Bogom i jedne s drugima u savezničkom narodu Božjem. Komentatori navode izreku rabina o eshatološkom usmjerenju Pashe i pashalne gozbe: »Ove su noći bili otkupljeni i ove će noći biti otkupljeni.« Eshatološko obilježje Pashe vezano je i uz obvezni beskvasni kruh na pashalnoj gozbi: budući da je takav kruh tip hrane kojom je Bog čudesno hranio svoj narod u vrijeme izlaska i hoda kroz pustinju, on je ujedno tip obilne hrane u mesijanska vremena.

Najstariji pisani spomen Isusove smrti i uskrsnuća kao kršćanske Pashe nalazimo u 1 Kor 5,7: »Očistite stari kvasac da budete novo tijesto, kao što i jeste beskvasni jer već je žrtvovana Pasha naša, Krist.« U kontekstu je riječ o potrebi usklađivanja moralnog života krštenika s darovanim krsnim posvećenjem. Pavao ovdje aludira na propis o odstranjivanju kvasnog kruha iz židovskih kuća prije početka Pashe. Za one koji su kršteni na Krista raspetog i uskrslog Krist je »Pasha naša«, i to već žrtvovana, jer nam Bog po njemu oprašta grijehe i dariva novi život.¹⁸ Budući da je u Korintu bilo dosta Židova, kršteni pogani tog grada kao simpatizeri monoteističkog židovstva morali su već prije krštenja nešto znati o Pashi i beskvasnim kruhovima. Pavao ovdje napominje kao nešto već poznato i prihvaćeno pashalno obilježje Kristove smrti i uskrsnuća te krsnu pridruženost vjernika pashalnom otajstvu.

Poznato je da sinoptici prikazuju Isusovu oproštajnu večeru kao pashalnu gozbu, a Ivan kao gozbu ljubavi na kojoj Isus pere noge učenicima. Samo kod sinoptika Isus izgovara riječi nad kruhom i vinom. Egzegeti se slažu da je Isus namjerno dao pashalno obilježje zadnjoj večeri, iako ona datumski nije mogla biti pashalna gozba po ondašnjem židovskom kalendaru.¹⁹ U ozračju treće Pashe

¹⁸ Usp. komentar 1 Kor 5,7 H. CONZELMANN: *Der erste Brief an die Korinther*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht 1969., 119–120; W. DE BOOR: *Prva Korinćanima*, Zagreb, Duhovna stvarnost 1974., 109–110; L. MORRIS: *Prva Korinćanima*, Novi Sad, Dobra Vest 1984., 82–83; W. F. ORR – J. A. ARTHUR: *I Corinthians*, Garden City, New York, Doubleday (The Anchor Bible 32) 1976., 184–189.

¹⁹ Usp. A. AUGUSTINOVIĆ: *Povijest Isusova II*, Zagreb, KS 1984., 289–293; L. MORRIS: *Ivan*, Novi Sad, Dobra Vest 1988., 568–578; W. BÖSEN: *Jesusmahl. Eucharistisches Mal. Endzeitsmahl. Ein Beitrag zur Theologie des Lukas*, Stuttgart, Verlag Katholisches Bibelwerk 1980.; R. PESCH: *Das Markusevangelium II. Teil*, Freiburg, Herder 1977., 364–376; J. GNILKA: *Jesus von Nazareth. Botschaft und Geschichte*, Freiburg, Herder 1990., 280–290.

svoga mesijanskog djelovanja, kada je bilo sasvim očito da ga čeka nasilna smrt, Isus je kao domaćin koji tumači smisao gozbe lomljenjem kruha uz riječi: »Ovo je tijelo moje koje se za vas predaje« (Lk 22,19) najavio i uprisutnio svoju skoro smrt. Dao je da iz istog vrča vina pripravljena za pashalnu gozbu svi piju te riječima: »Ova čaša novi je savez u krvi mojoj koja se za vas proljeva« (Lk 22,20) uprisutnio skoro proljevanje svoje krvi. Za povijesne sudionike te gozbe bile su to proročke geste uprisutnjenja kakvih ima u SZ.

Luka i Pavao u izvještaju o Isusovim riječima nad kruhom donose liturgijsku rubriku: »Ovo činite meni na spomen« (Lk 22,19d = 1 Kor 11,24c). Iako Matej i Marko u svojim izvještajima ne donose ove odredbe o spomen-ponavljanju, iz ozračja pashalne gozbe izlazi potreba i smisao takvog »spominjanja.« Kako se radi o ozračju pashalne gozbe, kojom je svaka nova generacija židovskih vjernika oslobođenje iz Egipta i ulazak u obećanu zemlju doživljavala kao svoj i sadašnji događaj, ovdje grčku riječ *anamnesis* treba shvatiti kao hebrejsku *zakar, zikkaron*. U kulturnoj gozbi i žrtvi zajednica posadašnjuje nekadašnje Božje djelo da iznova doživi spasenjske učinke tog djela. U slučaju Isusove spomen-gozbe i žrtve ponazočuje se uskrslu Isus sa svojim životnim djelom u prilog ljudima.²⁰

Pavao uz to i kod riječi nad vinom donosi Isusovu odredbu o spomen-ponavljanju (1 Kor 11,25c): »Ovo činite kadgod pijete, meni na spomen.« Ovdje možemo samo podsjetiti na rezultate proučavanja Isusovih riječi nad kruhom i vinom prema sinopticima i Pavlu: Marko i Matej donose oblik kakav se upotrebljavao u jeruzalemskoj liturgiji, a Luka i Pavao oblik upotrebljavan u antiohijskoj liturgijskoj zajednici.²¹ Razlog zašto Pavao donosi dva puta odredbu o spomen-ponavljanju je povijesna situacija krštenika u Korintu koji su od svojih poganskih rođaka i sugrađana dobivali poziv na gozbe u čast poganskim božanstvima pa su pitali Pavla, kako da se ponašaju. Apostol je odgovorio da smiju kupovati na tržnici meso koje je prethodno bilo žrtvovano idolima, ali ne smiju ići na gozbe u čast idolima jer bi time podupirali vjeru u zajedništvo s takvim božanstvom, a kršćani imaju »čašu blagoslovnu koja je zajedništvo krvi Kristove« te razlomljeni kruh koji je »zajedništvo tijela Kristova« (1 Kor 10,14–22).²² U takvoj sredini Pavao podsjeća kršćane da je euharistija sveti sastanak (*ekklesia* – istom riječju označava svu zajednicu krštenih u Korintu i euharistijsko slavlje – usp. 1 Kor 1,2 i

²⁰ Usp. W. BÖSEN: *Op. cit.*, 63–69.

²¹ Usp. J. JEREMIAS: *Die Abendmahlsworte Jesu*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht 1964., 132–195.

²² Uz četiri komentara 1 Kor, navedena u bilj. 18, za Pavlovu teologiju euharistije kao spomen-gozbe i žrtve služio sam se i P. NEUENZEIT: *Das Herrenmahl. Studien zur paulinischen Eucharistiefassung*, München, Kösel Verlag 1960.; H.-J. KLAUCK: *Herrenmahl und hellenistischer Kult. Eine religionsgeschichtliche Untersuchung*, Münster, Aschendorff 1982.

11,18) te spomen-gozba i žrtva kojom slavimo Isusovu smrt za nas i uskrsnuće nama u prilog. H. J. Klaufck istražio je židovske izvanbiblijske i helenističke paralele za sakralnu spomen-gozbu te ustanovio da u odredbi o spomen-ponavljanju Pavao posebno ima na umu helenističke religijske gozbe.²³

U Pavlovu izvještaju o ustanovi euharistije posebno je naglašeno eshatonsko usmjerenje: »Doista, kadgod jedete ovaj kruh i pijete čašu, smrt Gospodnju navješćujete dok on ne dođe« (1 Kor 11,26). Ovo je izraz vjere prve Crkve u Kristov ponovni dolazak koji su neki kršćani očekivali još za prve generacije, kako se vidi iz 1 Sol 4,13–18. Euharistija je konstitutivni čin Crkve u jednom mjestu, jer se na euharistijskom sastanku očituje da Crkva postoji i djeluje. Ona je ujedno molitva da Gospodin Isus ponovno dođe, kako se vidi iz aramejskog liturgijskog usklika: »*Marana, tha* – naš Gospodine dođi!« (1 Kor 16,22; usp. Otk 22,20). Za Pavla i prvu Crkvu »prisutni Gospodin istovremeno je Raspeti i onaj koji dolazi. Tko od toga apstrahira, krivo shvaća Gospodnju večeru.«²⁴ Proučavao sam ovaj usklik u vrijeme euharistijskog kongresa Crkve u Hrvata god. 1984. jer je usklik »Dođi, Gospodine Isuse« bio naše kongresno geslo. Ono što sam tada otkrio mogu i ovdje ustvrditi: »*Marana tha* je molitva prve Crkve da Gospodin ponovno dođe o paruziji. Ali se taj njegov konačni dolazak nije odvajao od dolaska u euharistijskom slavlju. Euharistija je bila mesijanska gozba i znak Gospodinova drugog dolaska. Bit euharistije je Gospodinova nazočnost u tumačenju Pisma i lomljenju kruha (usp. Lk 24,13–35), ali jednako tako na bit euharistije spada upirati pogled u Gospodinov ponovni dolazak. Mi to sve danas izričemo usklikom nakon podizanja: 'Tvoju smrt, Gospodine, naviještamo, tvoje uskrsnuće slavimo, tvoj slavni dolazak iščekujemo.' Time priznajemo da prihvaćamo spasenje već dostupno u Kristu, ali da potpuno spasenje nas samih i cijeloga svijeta još očekujemo. Ispovijedamo vjeru da Krist djeluje u svijetu premda nam se ponekad čini da sile zla nadjačavaju.«²⁵

Katekizam pri obrađivanju euharistije donosi jedan podnaslov o eshatonskom usmjerenju ovog sakramenta te spomen gozbe i žrtve koja Crkvu sabire, hrani i očituje. Redaktori su se poslužili jednom starom molitvom koja kaže da u euharistiji primamo zalag buduće slave (usp. br. 1402). Ovu eshatonsku usmjere-

²³ Usp. H. J. KLAUCK: *Op. cit.*, 314–318. Za židovsku pozadinu usp. A. REBIĆ: »Biblijsko-judaistički korijeni euharistije kao gozbe«, BS 1981., 213–228.

²⁴ H. J. KLAUCK: *Op. cit.*, 323. Pri obradi usklika *Marana tha*, 358–363 kaže da je sam Pavao krštene Korinćane htio time podsjetiti na jezik zemaljskog Isusa te ističe: »Svako slavljenje Gospodnje večere stoji u napetom vremenu između Gospodinove smrti i uskrsnuća te njegova skorog dolaska. Svako slavljenje podržava budno iščekivanje paruzije, upravlja prošnju sakramentu Proslavljenoga koji je prisutan i vapi za njegovim konačnim dolaskom« (361).

²⁵ M. ZOVKIĆ: »Kongresno geslo 'Dođi, Gospodine Isuse!«, *Služba riječi* 148(1984), 4–17, citat str. 10.

nost euharistije *Katekizam* povezuje s Isusovom izrekom na posljednjoj večeri da neće piti od roda trsova do nastupa kraljevstva Božjega, koja kod Mateja i Marka stoji odmah poslije Isusovih riječi nad kruhom i vinom, a kod Luke prije tih riječi (Mt 26,29 = Mk 14,25 = Lk 22,18). Prema *Katekizmu* Isus je tom izrekom »usmjerio pogled svojih učenika prema dovršenju Pashe u Božjem kraljevstvu« (br. 1402). Zato je euharistija najsigurniji zalog i najočitiiji znak nade u nova nebesa i novu zemlju »gdje prebiva pravednost« (br. 1404).

Stvaranjem i otkupljenjem Bog je iz vječnosti ušao u naše ljudsko vrijeme i povijest. Osnovno svojstvo biblijskog poimanja vremena jest linearno: sve je jednom počelo i odvija se prema budućnosti koju Bog sprema. Grčko-rimsko poimanje vremena je cikličko: nesrećom je izgubljeno prvotno zlatno doba čovječanstva pa je ključ za pojedinačnu i zajedničku sreću povratak na nešto izgubljeno, povratak na staro. Biblija vidi rješenje u hodu prema novom nebu i novoj zemlji. To je uključeno u biblijski pojam »punine vremena« (usp. Gal 4,4) i »iskupljivanja vremena« (Ef 5,16). Slavljenjem Dana Gospodnjeg, Pashe i drugih blagdana Crkva priopćava snagu spasenjskih događaja svakoj zajednici. U svojim sakramentima i posebno euharistiji ona slavi spomen spasenja i time »*sintezu vremena*: u današnjici slavi spomen jučerašnjice i ispruža se prema sutrašnjici Božje punine«. ²⁶

Isusova i naša molitva »Dodi kraljevstvo tvoje!«

Za našu temu važno je Isusovo uprisutnjivanje kraljevstva Božjega kao duhovne zbilje koja nastupa njegovim mesijanskim djelovanjem, ali ima i eshatonsku fazu. Marko i Matej zabilježili su da se Isusova nastupna propovijed sastojala od poziva svima na obraćenje zato što se približilo kraljevstvo Božje (Mk 1, 14–15 = Mt 4,13–17). Kad to utkamo u ostala mjesta gdje Isus govori o kraljevstvu Božjemu, zaključujemo da svoje djelovanje gleda kao nov silazak Božji među ljude, nov zahvat Božjeg milosrđa i ljubavi u prilog ljudima. Pri tome se Isus stavlja bezrezervno Bogu na raspolaganje i zove ljude da se s njime otvore Bogu kojemu je stalo do svih ljudi.²⁷ Isus je celibat svoj i nekih svojih sljedbenika obrazlagao uprisutnjivanjem kraljevstva Božjega, ali je poštivao žene te cijenio brak i obitelj: »Ima za ženidbu 'nesposobnih' (*eunouhoi*) koji sami sebe 'onesposobiše' (*eunouhithesan*) poradi kraljevstva nebeskoga. Tko može shvatiti neka shvati« (Mt 19,12). Egzegeti se danas slažu da je ovom izrekom povijesni Isus opravdao pred teološkim protivnicima svoj celibat, a Matej je prenoseći je pokazao

²⁶ M. RUSSOTTO: *Art. cit.* (u bilj. 2), 27.

²⁷ Usp. M. ZOVKIĆ: »Isusova nastupna propovijed u Kafarnaumu (Mt 4,17)«, BS 1972., str. 177–191.

eklezijalnu ulogu Isusovih sljedbenika i sljedbenica koji iz vjerskih razloga ne sklapaju braka.²⁸

Papa u *Tertio millenio adveniente* navodi Isusov nastup u Nazaretu koji je Luka (4,16–30) učinio prvom Isusovom propovijedi. Isus je otvorio Izaijinu knjigu te našao odlomak kojim prorok iz vremena obnove, nakon povratka iz babilonskog sužanjstva, zajednici povratnika opravdava svoje proročko zvanje: osjeća se pomazanim od Duha Božjega te poslanim da siromasima donosi radosnu vijest i najavljuje godinu milosti Gospodnje. Zanimljivo je da Luka ne citira: »... da navijestim dan odmazde Boga našega« (Iz 61,2b) što slijedi odmah iza »... da navijestim godinu milosti Jahvine.« Isus je, pročitavši ovu ispovijest proroka o njegovu zvanju, zatvorio knjigu te najavio svojim Nazarećanima: »Danas se ispunilo ovo pismo što vam još odzvanja u ušima« (Lk 4,20). Bila je to najava da zatvara svoju zanatsku radnju te tumačenje događaja krštenja na Jordanu: Duh Božji ga je pomazao i potaknuo ga da počne mesijanski djelovati, ali pri tome ima biti tih i obazriv poput Sluge Patnika iz Izaijine knjige. On je evangelizator siromaha, donosilac oslobođenja i vida, uprisutnitelj milosne godine Gospodnje. U nastavku propovijedi Isus je naveo dva primjera univerzalnosti iz Staroga zavjeta: Ilija je u vrijeme gladi u Izraelu pošao u susjednu pogansku zemlju te čudesno hranio poganku udovicu i njezina sina, a Elizej je u vodama Jordana u Judeji ozdravio od gube sirske vojskovođu Naamana, iako je u vlastitom narodu znao za stotine gubavaca. Isus najavljuje da će biti svjedok Boga koji hoće spasenje siromašnih i bolesnih, Židova i svih naroda. Nazarećani su ga zbog toga htjeli kamenovati, ali »on prođe između njih i ode« (Lk 4,30). Tako je Luka protumačio što znači Isusovo propovijedanje o blizini kraljevstva Božjega: njegovo uprisutnjivanje Božje dobrote i ljubavi prema siromasima, sužnjima, bolesnima, strancima. Grješni čovjek može se kraljevstvu Božjem ponizno otvoriti a nikako ga zaslužiti.²⁹ Stru-

²⁸ Usp. egzegezu Mt 19,11–12 M. ZOVKIĆ: »Vjerom prožeta i obdržavana bezbračnost (Mt 19,11–12; Lk 18,29–30; 1 Kor 7)«, *Vrelo života* 1976., 110–121; J. GNILKA: *Jesus von Nazareth*, 179 kaže: »U prva dva slučaja riječ je o onima koji su izvanjskim nasiljem svedeni na žalosno stanje tjelesne neplodnosti, ali je »eunuh« u trećem slučaju metafora za slobodno prihvaćeni život bez braka. Međutim, budući da je zadržan izraz eunuh kao vjerojatno podrugljivi naziv, tumači s pravom pretpostavljaju da ovdje imamo napad protiv Isusa. Protivnici su ga napadali zbog toga što nije sklopio braka kao da je eunuh, kao što su ga izrugivali kao »izjelicu i vinopiju« (Mt 11,19 i par.) zato što je prihvaćao zajedništvo kod stola s carinicima, bludnicama i grješnicima. Životni stil koji odudara od uobičajenog ponovno je usmjeren na kraljevstvo Božje. Odricanje od braka i obitelji ne događa se radi nekog asketskog ideala, čak niti radi postizanja kraljevstva Božjega, nego da bi nerazdijeljeno i svim silama mogao djelovati za basileju. To se zbiva radi ljudi. Isus je poklanjao svoju ljubav upravo onima u koje se nitko nije zaljubljavao.«

²⁹ Za egzegezu Lk 4,16–30 usp. U. BUSSE: *Das Nazareth-Manifest Jesu. Eine Einführung in das lukanische Jesusbild nach Lk 4,16–30*, Stuttgart, Katholisches Bibelwerk 1978. (str. 120–128,

čnjaci koji su proučavali pojam kraljevstva Božjega u trećem evanđelju i Djelima apostolskim otkrili su da je prema Luki kraljevstvo Božje ne samo blizu nego prisutno u Isusu i po Isusu, i to tako da »propovijedanje kraljevstva Božjega prema Luki obuhvaća Isusovu riječ i djelo«.³⁰

Na toj liniji Luka svojom verzijom blaženstava više povezuje Isusova djela i nastup kraljevstva Božjega. Za Matejevu (5,3–10) i Lukinu (6,20–26) verziju blaženstava valja imati na umu da su izraz Isusova interioriziranog i eshatologiziranog ćudoređa. Isus je jedan od Božjih siromaha koji u svim situacijama života ostaje otvoren za Boga i ljude. Zato zove siromahe, ožalošćene, krotke, gladne pravедnosti, milosrdne, čiste srcem (= iznutra), mirotvorce i progonjene da mu se pridruže u ovoj otvorenosti po kojoj Bog sve više ulazi u živote pojedinaca i ljudsku povijest a ljudi se sve više podlažu Bogu iz svake životne radosti i žalosti. Kod Luke su četiri usklika s »blago« i četiri s »jao«. »Blago« siromasima, blago onima koji gladuju, blago onima koji plaču, blago onima koji bivaju progonjeni kao zločinci zbog Sina Čovječjeg. »Jao« bogatašima koji imaju utjehu svoju, jao sitim koji ne žele vidjeti gladne, jao nasmijanima koji ne primjećuju tuđe suze, jao onima koje svi hvale zato što im se dodvoravaju kao lažni proroci. Sve su to stanja i akcije uključivanja u Božje kraljevstvo ili svjesnog zatvaranja pred Bogom koji život ljudi na zemlji želi činiti humanim preko ljudi, ali i nudi eshatonsko spasenje koje nadilazi zemaljske radosti.

Što na usnama Isusovim znači molitva »Dođi kraljevstvo tvoje?« Egzegeti koji su posvetili posebne monografije »Oče našu« najprije ističu da ovu Isusovu molitvenu želju valja povezivati s uvodnom: »*Abba* – Oče ... dođi kraljevstvo tvoje!«³¹ U ovoj molitvi Isus pokazuje svoje iskustvo Boga kao Oca i ovlašćuje vjernike da Boga zovu kao i on – tepajući mu kao što djeca s povjerenjem tepaju dobrom zemaljskom ocu. Iz literarne strukture Očenaša spomenimo da se sastoji od triju molitvenih želja (Matejeva verzija) i triju prošnja. Ova molitva također

popis literature); J. A. FITZMYER: *The Gospel According to Luke (I–IX)*, Garden City, New York, Doubleday (Anchor Bible 28), 1981., 524–547. Rabini Isusova vremena govorili su o nošenju »jarma kraljevstva« u smislu savjesnog vršenja Božjih zapovijedi. Za rabinsko poimanje kraljevstva Božjega usp. poglavlje »Acceptance of the Yoke of the Kingdom of Heaven« u djelu E. E. URBACH: *The Sages. Their Concepts and Beliefs I*, Jerusalem, The Hebrew University Press 1975., 400–419. Bilješke se nalaze u II. svesku, 858–873.

³⁰ A. WEISER: »'Reich Gottes' in der Apostelgeschichte« u C. BUSSMANN – W. RADL (Hrsg.): *Die Treue Gottes trauen. Beiträge zum Werk des Lukas. Für Gerhard Schneider*, Freiburg, Herder 1991., 127–135, citat str. 129.

³¹ Usp. A. REBIĆ: *Oče naš. Molitva Gospodnja*, Zagreb, KS 1973., 47–56. H. SCHÜRMAN: *Das Gebet des Herrn*, 4. verbesserte und erweiterte Auflage, Freiburg, Herder 1981., 49–69. S. SABUGAL: *Abba'... La oracion del Señor (Historia y exégesis teologica)*, Madrid, (Biblioteca de autores cristianos 247) 1985., 453–530.

pretpostavlja Isusovu mesijansku djelatnost kao uprisutnjivanje kraljevstva Božjega: »Ako ja Duhom Božjim izgonim đavle, zbilja je došlo k vama kraljevstvo Božje« (Mt 12,28 = Lk 11,20). U grčkom tekstu NZ ovdje je aorist od *fhano* koji znači »pristići, dospjeti, biti tu.« Time Isus tumači svoje iscjeliteljske zahvate na bolesnicima kao nastup Božje vladavine zato što Bog hoće spasenje cijelog čovjeka. U Lk 17,20 Isus govori: »Kraljevstvo je Božje među vama!« Čini se da je najispravnija egzegeza ove izreke u smislu da je Bog prisutan među ljudima po Isusovoj osobi, riječima i znamenjima.³² Zato Isusova molitva za dolazak kraljevstva bitno ovisi od njegova poimanja Božje vladavine u svijetu i od doživljavanja Boga kao Oca: »Isusovo sasvim vlastito shvaćanje kraljevstva, koje dolazi i koje je došlo, odredilo je njegov govor o Bogu te omogućilo obiteljsko i povjerljivo oslovljavanje s 'Abba', ali i naviještanje Božjeg kraljevstva na sasvim vlastiti način kojemu nema paralele.«³³ Na Isusovim usnama ova molitva znači: stavljam Ti se potpuno na raspolaganje za uprisutnjivanje tvoje dobrote među svojim sunarodnjacima i molim Te da tvoja milosrdna vladavina zahvati što prije cijeli svijet. Time Isus molitelj izražava uvjerenje da se odlučni Božji zahvat u ljudsku povijest već dogodio, ali da konačna faza još predstoji.

Isus moli da dođe kraljevstvo Božje također po njegovoj nasilnoj smrti koja je posljedica njegova shvaćanja, tumačenja i svjedočenja Božje objave. To izlazi iz već spominjane izreke tijekom oprostajne večere kojoj je dao pashalno obilježje: »Zaista, kažem vam, ne, neću više piti od ovog roda trsova do onoga dana kada ću ga – novoga – piti u kraljevstvu Božjem« (Mk 14,25 i par.). Time Isus, tumačeći razlomljeni kruh i izliveno vino kao znakove svoje skore smrti za sve ljude, svoju oprostajnu večeru predstavlja kao eshatološku gozbu koja je svojstvena kraljevstvu Božjem.³⁴ On je tijekom ministerija govorio svima da najprije traže kraljevstvo Božje te da tome podlože svoje ostale potrebe i želje (Mt 6,33 = Lk 12,31). Sam je davao primjer takvog ponašanja. Na oprostajnoj večeri prihvatio je nasilnu smrt kao sastavni dio svoga proegzistentnog služenja Bogu i ljudima. Kraljevstvo Božje zato nastupa ne samo po njegovu propovijedanju, drugovanju kod stola s grješnicima i iscjeljivanju bolesnih nego i po njegovoj nasilnoj smrti za ljude u skladu s Očevim planom spasenja.

³² Usp. S. SABUGAL: *Op. cit.*, 504–513.

³³ H. SCHÜRMAN: *Op. cit.*, 63.

³⁴ Usp. egzegezu Mk 14,25 i Lk 22,16.18 R. PESCH: *Das Markusevangelium II. Teil*, 354–364; J. A. FITZMYER: *The Gospel According to Luke X–XXIV* (Anchor Bible 28A), New York 1985., 1386–1406; A. COLE: *Marko. Uvod i komentar*, Novi Sad, Dobra Vest 1984., 221. Autor upozorava da je eshatološko obilježje pashalne gozbe kod današnjih Židova »doduše ovovremenska i materijalna eshatologija« te postavlja zanimljivo pitanje da li će ponovni nastanak židovske države i masovni povratak Izraelaca u Svetu zemlju »imati utjecaja na to«.

Mi kao pojedinci i kao Crkva s Isusom molimo da dođe kraljevstvo Božje. Time prihvaćamo Isusovo doživljavanje Boga kao Oca te izražavamo uvjerenje da Bog djeluje u svijetu, da mu je stalo do zemaljskog i povijesnog čovjekova ambijenta. Izražavamo vjeru da »Bog koji se objavio u svom Sinu Isusu kao 'Otac' u jedinstvenom smislu (*el Padre*) vlada ljubeći i ljubi vladajući. Vlada opraštajući svome sluzi neizmjerni dug (Mt 18,23–27) prije nego će osuditi njegovo okrutno ponašanje (Mt 18,28–34); vlada pozivajući na svadbenu gozbu svoga Sina 'zle i dobre' (Mt 22,2.9–10); vlada tražeći izgubljenу ovcu i grleći radošno izgubljenog sina; vlada dajući da kiša pada i sunce sja 'zlima' i 'nepravedni-ma'... *Vladavina nebeskog Oca sastoji se u vladavini njegove ljubavi*«. ³⁵ Tko s Isusom moli da dođe kraljevstvo Božje, siguran je da se odlučni zahvat Božji već dogodio a da konačna faza još predstoji. U Isusu je počela Božja budućnost pa H. Schürmann kaže da je u Isusu eshatologija *historizirana*. Sada postoji već ostvarena i još predstojeća eshatologija. Budućnost je u Isusovu dogođenom djelu spasenja već započela. ³⁶ Da bismo s Isusom smjeli moliti za dolazak kraljevstva Božjega, trebali bismo prepoznavati tragove Božjeg djelovanja u Crkvi i svijetu i stavljati se na raspolaganje Bogu za njegovo milosno sagibanje nad pojedince i skupine.

Eshatonsko, ne kataklizmatičko usmjerenje Crkve

H. Schürmann ističe komentirajući molitveni zaziv »dođi kraljevstvo tvoje« da je Isus skinuo s kraljevstva apokaliptičko obilježje kakvo je vladalo kod njegovih sunarodnjaka, ili barem nekih skupina (*entapokalyptisiert*). ³⁷ U vrijeme Isusova mesijanskog djelovanja cvala je kod Židova književna vrsta apokaliptike po kojoj su anonimni pisci zvali na hitno obraćenje jer predstoji smak svijeta. Isus nije bio apokaliptičar koji bi najavljivao skori nastup kazne i sveopćeg uništenja. Zvao je na obraćenje i uprisutnjivao vladavinu Božju među ljudima svoga vremena te zadužio Crkvu da to čini kroz povijest u svim narodima.

Ivan Pavao II. ističe da veliki jubilej Isusova utjelovljenja i djelovanja treba biti povod za obnovu kršćanske radosti. Dok se Crkva raduje zbog spasenja u Kristu dogođenog i dostupnog, »poziva sve na radost i trudi se da stvori uvjete kako bi spasonosne snage mogle biti priopćene svakome« (TMA 16). On gleda noviju povijest Crkve, osobito od II. vatikanskog sabora, kao daljnju pripremu za dostojan završetak drugog kršćanskog tisućljeća. On podsjeća na eshatološko obilježje putujuće Crkve i potiče na oživljavanje kršćanske kreposti nade (TMA 46)

³⁵ S. SABUGAL: *Op. cit.*, 518. *Podcrtao autor.*

³⁶ H. SCHÜRMAN: *Op. cit.*, 63.

³⁷ H. SCHÜRMAN: *Op. cit.*, 61.

te vidi razloge za sigurnu budućnost Crkve i svijeta u promjenama na bolje koje se događaju na religioznom i profanom području (TMA 46). Time podsjeća na VII. poglavlje Dogmatske konstitucije o Crkvi, u kojem između ostaloga stoji: »Obnova koja nam je obećana i koju čekamo već je dakle počela u Kristu, napreduje u slanju Duha Svetoga i po njemu se nastavlja u Crkvi u kojoj po vjeri biva-mo također poučeni o smislu našeg vremenitog života, dok dovršujemo djelo koje nam je od Oca u svijetu povjereno« (LG 48,2). Komentirajući ovaj tekst, A. Strle daje ovom odlomku naslov: »Vremeniti život u eshatološkoj perspektivi« i povezuje ga s djelatnim slavljenjem euharistije kao izrazito eshatonske stvarnosti »koja simbolizira i ujedno tajanstveno ostvaruje uključivanje ljudskog rada i svijeta u Krista.«³⁸ Eshatonsko usmjerenje nikako ne znači da se nas kršćana ne tiču zemaljski problemi ljudi, što je Sabor osobito pokazao Pastoralnom konstitucijom *Gaudium et spes*. Zato je u pravu T. Šagi-Bunić kad u izlaganju eshatološkog nauka Sabora povezuje neke tekstove iz GS u podnaslovu: »Eshatološka dimenzija privrede«.³⁹

Ova eshatonska usmjerenost Crkve treba posebno dolaziti do izražaja pri završetku drugog kršćanskog tisućljeća, kako ne bismo podlijekali nemoćnom veličanju slavne prošlosti niti kataklizmatskom zazivanju Boga da što prije uništi svijet u kojem je toliko zla, nasilja i nepravda. Jubilej će biti naš vjernički *kairos* ili dobra prilika (usp. Kol 4,5) da kao putujući narod Božji činimo Crkvu eshatonskom zajednicom koja se ne da zastrašiti kataklizmatskim znakovima i najavama. Ovdje ulazimo dublje u sadržaj teksta Heb 13,8 koji Papa obilno navodi u uvodnom i završnom poglavlju svoga apostolskog pisma. Valja imati na umu cijeli kontekst Heb kao poslanice u kojoj nadahnuti pisac predstavlja Krista uskrslog kao velikog svećenika koji je solidaran s ljudima a Bog prihvaća njegovo posredovanje. Ta poslanica prikazuje kršćane kao hodočasnike na putu u nebesko svetište koji su predvođeni riječju i primjerom svojih *hegoumenoi* – predstojnika, starješina, vođa na proputovanju.⁴⁰ Kod povijesnih naslovnika ove poslanice nastupilo je izvjesno obeshrabrenje smrću prve generacije predstojnika. Zato nadahnuti pisac potiče njih i nas danas: »Spominjite se svojih glavara (*hegoumenoi*) koji su vam navješćivali riječ Božju: promatrajući kraj njihova života nasljedujte njihovu vjeru. Isus Krist jučer i danas isti je – i uvijek. Ne dajte se zanijeti različitim tuđim naucima!« (Heb 13,7–9). To je dakle neposredni kontekst kristološke

³⁸ A. STRLE: »Eshatološki značaj putujuće Crkve i njezino sjedinjenje s nebeskom Crkvom«, u *Dogmatska konstitucija o Crkvi – Lumen gentium 2*, Zagreb, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove 1981., 669–802, osobito 709–712.

³⁹ Usp. T. ŠAGI-BUNIĆ: *Vrijeme suodgovornosti I*, Zagreb, KS 1981., 369–403, osobito 385–386.

⁴⁰ Za eshatonsko obilježje kršćanske zajednice prema Heb usp. M. ZOVKIĆ: *Crkva Božja na putu zemaljskom*, Sarajevo, *Vrelo života* 1984., 63–70.

izreke na koju se papa naslanja pri pozivu na sadržajno slavljenje jubileja. Proslavljeni Krist je uvijek isti zato što se u nevoljama života naučio poslušnosti. Iako je u svom proslavljenom stanju, ostaje naš brat, uvijek samilostan i Bogu vjeran.⁴¹ Bilo bi krivo trijumfalistički gledati ovaj tekst kao najavu propasti svim protivnicima Crkve. Cijelim odlomkom 13,1–18 sveti pisac iznosi upute za konkretan život u kršćanskoj zajednici te potiče na ustrajnost u vjeri u promijenjenim okolnostima zato što pristaju uz Krista koji ostaje uvijek isti.⁴²

Kršćansko poimanje budućnosti raste iz biblijskog linearnog poimanja vremena i ljudske povijesti. Budućnost crkvene i ljudske zajednice raste iz onoga što je Bog učinio i danas čini za ljude u Kristu, snagom Duha.⁴³ Prošlost ima smisao zato što je Bog prisutan u sadašnjosti po svom utjelovljenom Sinu i po Crkvi kao znaku i sredstvu Kristova spasenja. Sadašnjost pak nikada ne može biti bezizlazna zato što Bog u svom milosrđu nadilazi ljudsko propinjanje za boljim svijetom i sigurnom budućnošću. Crkva koja slavi prošla djela Božja i prepoznaje znakove Božje prisutnosti u današnjem svijetu otvorena je za darovanu budućnost koju Bog sprema ovome povijesnom svijetu.⁴⁴ Stoga mi kršćani gledamo budućnost Crkve i svijeta nošeni vjerničkom nadom.

Kad je riječ o povezivanju nade i budućnosti, ne možemo zaobići protestantskog teologa Jürgena Moltmanna čija djela s uvažavanjem čitaju i katolici.⁴⁵ Svojoj knjizi o teologiji nade dao je podnaslov: »Istraživanja o utemeljenju i posljedicama kršćanske eshatologije«. ⁴⁶ Poznato je da u »obrazlaganju nade koja je u nama« (usp. 1 Pt 3,15) Moltmann dijalogizira sa svojim starijim sunarodnja-

⁴¹ Usp. A. VANHOYE: *Art. cit.* (Bilj. 2), 64–67.

⁴² Usp. komentar Rosaria GISANA Heb 13,1–18 u *La Bibbia Piemme*, 2981–2982.

⁴³ Za misao da Duh Sveti vodi Crkvu u budućnost time što je nadahnjuje u sadašnjosti, usp. M. A. FATULA: »Hope«, M. GLAZIER – M. K. HELLWIG: *The Modern Catholic Encyclopedia*, Collegeville, Minnesota, The Liturgical Press 1994., 392–399. Na str. 398 navodi izreku Pavla VI. da je danas najveća potreba Crkve Duh Sveti a Ivan Pavao II. u enciklici *Dominum et vivificantem – Gospodina i životvorca* iz god. 1986. citira taj dokument svoga pređasnika. Ovdje nisam mogao ulaziti u taj vid teme zbog ograničenog vremena za izlaganje i broja stranica za objavljivanje teksta. Usp. TMA 44–48.

⁴⁴ Usp. A. DARLAP: »Zukunft«, *Sacramentum Mundi. Theologisches Lexicon für Praxis 4*, Freiburg, Herder 1969., 1452–1458.

⁴⁵ Usp. A. MATELJAN: »Soteriološka misao Jürgena Moltmanna«, *Crkva u svijetu* 1991., 230 do 251. To je dio njegove disertacije priređene i obranjene na Teološkom fakultetu Papinskog univerziteta Gregoriana u Rimu pod naslovom *Il pensiero soteriologico nel primo ciclo teologico di Jürgen Moltmann* god. 1991. Moderator je bio Gerald O'Collins te sumoderator Hrvat isusovac Ivan Fuček. Zahvaljujem autoru koji mi je u kratkom razgovoru 26. 12. 1996. iznio ključne misli Moltmannove teologije te stavio na raspolaganje svoju disertaciju i Moltmannove knjige.

⁴⁶ Zahvaljujući dr A. Mateljanu mogao sam se poslužiti četvrtim njemačkim izdanjem: *Theologie der Hoffnung. Untersuchungen zur Begründung und zu den Konsequenzen einer christlicher Eschatologie*, München, Chr. Kaiser Verlag 1969.

kom Ernstom Blochom (1885.–1977.) koji je kao marksistički filozof zastupao načelo nade, ali marksistički i panteistički obojeno.⁴⁷ Moltmannova teologija nade teče iz starozavjetnog i novozavjetnog iskustva Boga i nastavlja se u njegovoj kristologiji⁴⁸ i pneumatologiji.⁴⁹ U svojoj knjizi o zadaci teologije danas⁵⁰ govori također o »političkoj teologiji i nedovršenom novom vremenu«. ⁵¹ Tu podsjeća na Kantovo pitanje religijama: »Was darf ich hoffen – čemu se mogu nadati?« te ističe da su religije u starini bile okrenute tradiciji i prošlosti, a nastupom novoga vremena u središte ljudskog duha ušla je budućnost. »Religiozno pitanje postaje pitanje nade: osobne, socijalne i univerzalne nade. Suvremeni duh doživljava svijet ne više kao u sebi zatvoreni, prirodni svijet, nego kao svjetsku povijest otvorenu prema budućnosti, otvorenu prema spasenju i opasnosti. Ako je svijet shvaćen u povijesti, tada samo budućnost odlučuje o sudbini svijeta. Ljudi u duhu gledaju tu budućnost unaprijed u strahu i nadi. Stoga je 'Budućnost' (*Die Zukunft*) postala paradigma za transcendenciju«. ⁵² Prema njegovu proučavanju novije prošlosti, u novom vremenu praksa je postala kriterij istine, i to tehnička i moralna ljudska praksa. U takvim uvjetima »potrebno je da se teologija upusti u 'praksu' kao kriterij istine te da ne naglašava više samo ortodoksiju vjerovanja, nego isto tako ortopraksu ljubavi. Kritička teologija razmišlja o životnoj praksi u svjetlu evanđelja

⁴⁷ Usp. »Anhang: 'Das Prinzip Hoffnung' und die 'Theologie der Hoffnung'. Ein Gespräch mit Ernst Bloch«, u J. MOLTSMANN: *Op. cit.*, 313–334; V. BOLAND: »Hope«, *The Modern Catholic Encyclopedia*, 401–403 ovako sažima stavove Blocha i Moltmanna o nadi: »Za Ernsta Blocha ljudski život je stalno iskustvo 'onoga što još nije', poriv prema onome što nedostaje. Tjeskoba proizlazi iz društvenoekonomske otuđenja koje se može otkloniti ljudskom inteligencijom. Kako je nada temeljitija od tjeskobe (*contra* Heideggeru), ona nas nosi prema 'krajnjem savršenstvu' u dijalektičkom usponu vjere i rizika, nesigurnosti i brige. Sudbinu pojedinca treba utkati u 'dušu budućeg čovječanstva'. Blochov svjetovni mesijanizam kreće se između ateizma i humanističkog panteizma. Preko Jürgena Moltmanna Blochov naglasak na revolucionarnom potencijalu nade prešao je u teologiju oslobođenja. Za Moltmanna kršćanska nada je usmjerivačka, uzdižuća i kritička. Ona revolucionira i preobražava sadašnjost. Nada je rođena u točki proturječja gdje se patnja, zlo i smrt susreću s budućnošću Isusa Krista koji je uskrsnuo. Jahve ima *budućnost* koja sve bitno obilježuje (Izl 3,14) a ključna su mu svojstva *postojanje, sloboda i davanje obećanja*.«

⁴⁸ Usp. J. MOLTSMANN: *Der Weg Jesu Christi. Christologie in messianischen Dimensionen*, München, Kaiser 1989. U poglavljima V, VI. i VII. govori o »eshatološkom uskrsnuću Krista, kozmičkom Kristu, paruziji Kristovoj«, str. 237–366.

⁴⁹ Usp. J. MOLTSMANN: *Der Geist des Lebens. Eine ganzheitliche Pneumatologie*, isti izdavač, 1991. Nakon uvoda u kojem poziva na »prevladavanje lažne alternative između Božje objave i ljudskog iskustva Duha« slijede tri opširna dijela ovako naslovljena: iskustva Duha, život u Duhu, zajedništvo i osobnost Duha.

⁵⁰ Usp. J. MOLTSMANN: *Was ist Theologie? Zwei Beiträge zu ihrer Vergegenwärtigung*, Freiburg, Herder (*Quaestiones Disputatae* 114) 1988.

⁵¹ J. MOLTSMANN: *Op. cit.*, 94–102.

⁵² J. MOLTSMANN: *Op. cit.*, 96.

i provodi evanđelje u novoj praksi«. ⁵³ Uz kraljevstvo Božje kao eshatonsku vrijednost Moltmann veže budućnost čovječanstva i svemira: »Konačni dolazak kraljevstva Božjega neće biti apokaliptički već eshatološki događaj, novo stvaranje u konačnoj preobrazbi 'na sliku Krista proslavljenoga'. U ovaj su proces uključeni čovjek, priroda i sve 'nebeske sile'. Sve će biti preobraženo a ne dokinuto u 'vječnosti', uključujući i vrijeme i prostor.« ⁵⁴

Zaključak

Papa kaže da je glavni cilj jubileja »jačanje vjere i kršćanskog svjedočenja« (TMA 42) te poziva da obnavljamo »nadu u konačni dolazak Kraljevstva, pripremajući ga dan za danom u svojoj nutrini, u kršćanskoj zajednici kojoj pripadamo, u društvenoj sredini u koju smo uključeni i tako također u povijesti svijeta« (br. 46). Svakodnevnim (kraljevstvo Božje), tjednim (šabat), godišnjim (Pasha) spominjanjem Božjih djela mi iznova ponazočujemo plodove Kristova dolaska na svijet, surađujemo s Bogom koji po Kristu snagom Duha djeluje u svijetu te produbljujemo eshatonsko obilježje Crkve koja je putujući narod Božji među narodima svijeta. Jubilej utjelovljenja prigoda je da kod vlastitih vjernika i drugih ljudi našeg vremena produbljujemo glad za duhovnim vrijednostima i transcendentalnim usmjerenjem života. To je *kairos* ili dobra prilika da se otvaramo za sigurnu budućnost koju nam Bog sprema – otkrivajući i pospješujući znakove Božje prisutnosti u sadašnjosti.

Summary

RECALLING GOD'S PAST DEEDS – THE PLEDGE OF HOPE FOR A SAFE FUTURE

John Paul II in his opening and concluding chapters of Tertio millennio adveniente quotes several times Heb 13,8: »Jesus Christ is the same yesterday, today, and forever«. This article is an exegetical analysis of New Testament texts on which the Pontiff relies in calling the Christians of our time to prepare for ending second millenium and for entering the third millenium. Biblical concepts of zikkaron and anamnesis involve not only remembering God's deeds but re-enacting them in each new generation of God's people.

1. Shabbath as weekly memorial of creation in God's image, deliberation from slavery and inclusion into God's people. In Genesis 2,1–4; Exodus 20,8–11; Deutoronomy 5,12–15 these three aspects of shabbath are present and especially the third one was decisive for the Jews of diaspora in preserving their religious and national identity. In 1 Cor

⁵³ J. MOLTSMANN: *Op. cit.*, 101.

⁵⁴ A. MATELJAN: *Art. cit.*, 249.

16,1-4; Acts 20,7-12; Rev 1,10 Christians celebrate their eucharist on first day of the week but they keep all aspects of Old Testament shabbath in their weekly day of rest and prayer.

2. Passover is yearly memorial of redemption which has taken place but its final enactment is faithfully being expected. In Exodus 13,8 every Jewish family celebrating the Passover festival repeats: »This is because of what the Lord did for me when I came out of Egypt.« God's people enact God's past deeds in their Passover feast and expect the full appearance of God's salvation. In 1 Cor 5,7 Christians are reminded that »our paschal lamb, Christ, has been sacrificed«. This and other texts on eucharist in 1 Cor are a trace of last supper as Jesus' Passover. In committing his disciples »to do this in memory of me« (Lk 22,19d = 1 Cor 11,24c) Jesus gave paschal character to his farewell meal. Marana, tha (1 Cor 16,22; Rv 22,20) reflects eschatological aspect of the eucharist and of the Church, who is being constituted and manifested at her eucharist.

3. Your kingdom come. This prayer of Jesus involves his preaching and enacting of God's reign. It includes his experience of God as Abba and his willingness to seek first the kingdom of God (Mt 6,32 = Lk 12,31). In his words and deeds Jesus has taken away the apocalyptic veil from the concept of kingdom (entapokalyptisiert – H. Schürmann) but he kept the eschatological aspect of it. When we Christians pray this prayer of our Lord we should recognize the signs of God's presence in our world and be obedient instruments of his saving activity.

4. Eschatological, not cataclysmic orientation of pilgrim Church on earth. In immediate context of Heb 13,7-9 first generation of Christian hegoumenoi (leaders of a group living in diaspora) have died but Jesus remains our high priest forever. Celebration of the second millenium of incarnation is a kairos or favorable opportunity and challenge to reaffirm the christian view of future. It is »paradigm for transcendence« (J. Moltmann).

Key words: memorial, shabbath, Passover, God's kingdom and reign, eschatological.